

Folkemusikk for dummies – del II

”Jasså, så du kommer fra Norvége, ahh voila? Oui!, c’est une très bon land. Litt dyrt, men det gjør ingenting med så flott natur og så vakker folkemusikk! Dere har vel denne rosemalte fela som nasjonalinstrument, er det ikke?” Et utdrag fra en samtale mellom en nordmann på ferie i Frankrike og en fra urbefolkningen.

Hva ville du har svart på dette spørsmålet? Og hva gjør nå denne nordmannen? Klarer han å svare, eller vil han bare stotre fram et ” eh hh ... jau eh hh, oui - då”? Hadde han lest denne artikkelen, ville han kunne ha briljert om både det ene og det andre. For her får du nemlig vite alt det man trenger å vite om vårt nasjonalinstrument, hardingfela. Det kan hende at deler av artikkel er oppskrytt eller bygger på eldgamle myter og fordommer – men hva gjør vel det? Ved hjelp av denne artikkelen blir du igjen festens midtpunkt!

Av Vegar Vårdal

Jeg har i mange år dratt rundt på skoler og spurt barn om hardingfela, men det er sjelden barna innehar den helt store kunnskapen om dette viktige nasjonale temaet. Dog¹ kommer det av og til et gullkorn eller to. I Vest-Agder fortalte de meg en gang at navnet hardingfele kom av hvor tøff og kul fela var, en hard fele – instrumentet ingen messer med. Tenk om alle barn hadde tenkt slik, farvel elgitar og trommer – her kommer hardingfela. Dessverre er dette helt feil, navnet kommer nok heller fra stedet Hardanger, og at fela trolig hadde sin opprinnelse her. Om den første hardingfela hadde blitt laget på Grytøya i Troms, ville fela muligens blitt kalt Grytfela – kanskje ikke like mye swung over det?

Som dere ser av bildet er det et vakkert instrument, ofte med rik dekor som likner rosemaling² og treskurd³. Om dere ser helt på toppen av fela er det en utskjæring som skal forestille et hode. Her er igjen barna utrolig kreative i sine forslag på hva det kan være utskjæring av. De fleste foreslår en hund eller katt, mens de mer fantasirike barna foreslår en kokke eller flodhest⁴. Dette temaet forskes det en del på, og man er blitt enige om at hodet enten er den norske løve, eller at det illuderer fronten på vikingskipene – et dragehode. I Tyskland på 1700-tallet hadde de mannlige fiolinvirtuosene utskjæringer av sin utkårede på toppen av fela, og gav ofte fela kvinnenavn. Vi er litt røffere her i Norge og satser alt på den harde drage, og ønsker at den skal beskytte fela.

Som dere ser av bildene har hardingfela et stort behov for å pynte seg, tar vi bort alt dette fjaset ser hardingfela nesten ut som en vanlig fele. Det er likevel noen store forskjeller på felene, i alle fall musikalsk sett. På hver side av stolen⁵ sitter lyd hullene, de ser ut som de små løkkeskrift-f⁶ene vi lærte på barneskolen. Lyd hullene på den vanlige fela er nærmest helt flate, mens på hardingfela er de dype og du kan faktisk se fra det ene lyd huller og gjennom det andre. I riktig gamle dager, lenge før alle som lever nå var født⁶, var hardingfelene mye mindre en den vanlige fela. Det så nesten ut som de hadde tatt en vanlig fele og presset den inn fra sidene⁷. I nyere tid, fremdeles lenge før noen av dere var født, gikk hardingfela gjennom et ukebladlignende ”bli-ny-med-meg”-prosjekt i Valdres. De

¹ Veldig vanlig ord hos lærde menn, jeg bruker det fordi det ser pent ut – og det høres litt gammalt ut, ikke sant?

² Rosemaling, en veldig norsk måte å male på. Ser nesten ut som mange roser som er malt på eller inni hverandre. Vanlig måte å dekorere møbler eller andre treting på fra 1700-tallet.

³ Er ikke dette et merkelig ord? Hvor mange i Norge veit hva dette er? Treskurd er å skjære ut rosemalingsmønster, ren og skjer trekunst altså – bare veldig veldig gammalt.

⁴ Flodhest? Dette er meg en stor gåte, hvor ser de sammenligningen med en flodhest? Hjelp meg!

⁵ Stolen er den trebiten som holder strengene oppe midt på fela, og klarer du å slenge ut en setning som den jeg skrev over – så er du overklasse!

⁶ 1651 er nogenlunde sikker dateringen på den eldste hardingfela funnet i landet, fra ... ja nettopp – Hardanger.

⁷ Det er derfor vanlig fele ofte blir kalt flatfele.

strekke, bendte og tegnet på hardingfela slik at den ble mer lik den vanlige fela, og dermed var det enklere å spille vanskelige feleslåtter⁸ på den.

Hva mer er forskjell på disse to vakre instrumentene? Ser dere de skruene på toppen av fela? Hver felestreng er knyttet til en slik stemmeskrue, slik at det går an å stemme fela. På den vanlige fela er det bare fire, mens på hardingfela er det helt opp til ti slike stemmeskruer. Likevel stryker vi buen⁹ bare over fire strenger. Hva skal vi da med de fire til seks ekstra strengene? De kalles understrenger, eller resonansstrenger, fordi de gir fela en masse ekstra lyd. Når man spiller på melodistrengene, settes understrengene i bevegelse og de klinger med som en borduntone. Har dere lyst til å prøve dette? Da må dere være to stykker, og bestem så hvem som skal synge borduntonen. Sistenevnte starter på en fin tone, sånn midt i leie, gauler i vei på ordet Ahahaha (husk å pust!). Etter en liten stund begynner den andre å synge en melodi oppå denne tonen. Det fineste er om den som synger melodi starter på samme tone som den andre bruker. Har dere som meg barndomsminner om Ronja Røverdatter og musikken fra denne filmen? Ja, nå vet dere hvordan de lager disse flotte arrangementene.

Men hva er det som gjør at det er helt umulig å høre en melodi på hardingfela? Jo det kommer nettopp av det jeg beskrev over. Samtidig som det spilles en melodi på hardingfela, klinger det to eller tre slike borduntoner med. Prøv nå å hente et par kompiser til, og la de få synge noen andre toner enn førstemann som sang borduntonen – er det like lett å høre melodien nå? I tillegg spilles det nesten alltid på to melodistrenger, og da høres den andre strengen ut som en annenstemme til melodien. Totalt vil det være en melodistemme, en annenstemme, og to eller tre bordunstemmer. Alle disse lydene blander seg med hverandre, og for mange vil det høres ut som en intens bisumming. Min mor, ordentlig dame som hører på alt fra Odd Børretzen til Vikingarna, har dette problemet. Skulle jeg øve på hardingfela gikk hun forsiktig i døra, og søkte tilflukt hos ripsbuskene eller et annet sted langt fra spisestua hvor jeg prøvde å gjøre mitt beste. Så fortvil ikke, denne summingen er vanlig hos brorparten av verdens befolkning. Den eneste medisinen er å høre med aktivt øre på litt ulik folkemusikk. Derfor vil jeg avslutte denne artikkelen med et par relevante platetips.

Mvh Vegar

Vegar Vårdal (f. 1975) er frilans folkemusiker og folkedanser. Han har også skrevet en del artikler og vært medforfatter på et par læreverker. Dette er hentet fra hans artikkelserie til Norsk Kulturarv i 2005. Vegar har jobbet mye med barn og unge, både i Norge og utlandet, og er veteran i Rikskonsertsammenheng.

Du kan lese mer om Vegar på hans hjemmeside: www.kultivator.no.

⁸ Vet du ikke hva en slått er? Da burde du ha lest første del av denne artikkelserien, men ... siden det er første gang. En slått er en folkemusikkmelodi.

⁹ Bue er altså den pinnen med hestehår som vi bruker for å få lyd i fela. I riktig gamle dager brukte de å klimpre på instrumentene, omtrent slik som de gjør på en gitar i dag.

Bris – Nils Økland (Rune Grammofon, RCD 2042)

Den første platen jeg i dag vil presentere for dere er med hardingfelespelleren Nils Økland. En hardingfelespeller som dro ut i verden og lærte seg å spille hardingfele på måter ingen annen norsk hardingfelespeller noen gang hadde drømt om å gjøre. Dette er ingen tradisjonell hardingfeleplate med en evig monoton summing, og det er lite trolig at du vil forbinde denne lyden med hardingfele i det hele tatt. Her finnes det variasjon og eksperimentering som ingen andre folkemusikere våger å gjøre. Platen krever en del av lytteren, det er ikke glad gammeldans i livlig Sven Nyhusstil. Lyden er gjort av Strype Audio, noe som gjør det tett og nærme, nesten som om du hører buen suse rett forbi øret ditt. Vil du virkelig nyte denne platen skal du sette deg godt til rette midt i rommet, gjerne i en myk og god stol. Slokk alt lys, skru volumet på maks – og ha fjernkontrollen til stereoanlegget rett i nærheten.

Det er noen få nummer hvor hardingfela blir mer i ett med diverse andre instrumenter, og dette gir oss små befriende pauser med annerledes lyd. Nils Øklands musikk skaper en grøsseraktig stil med sine vare og sære toner, så dette er ikke en plate for sarte sjeler. Jeg vil anbefale denne for de som av og til våger å høre på sær jazz, eller til og med samtidsmusikk, eller den nye plata til Björk for den saks skyld. Jeg elsker denne litt abstrakte og absurde stilen, den gir meg frysninger langt inn på englevingene.

Søttenpassingen – Einar Olav Larsen og Gjermund Larsen (Ta:lik,)

Disse to brødrene fra Verdal i Nord-Trøndelag trakterer den vanlige fela. Gjennom hele plata er det fem solonummer, resten er brødrene i et ekstremt tett samspill. Kan du noen få gammeldansstrinn, er dette plata som kan få deg et steg videre. Foruten pols går det for det meste i gode tradisjonelle gammeldanslåter, og klarer du å trå utenfor takten skal jeg gi deg en god gammeldags Nox i premie. Sett på plata i et godt lag, dra med deg hele festlyden ut på dansegulvet, og la musikken føre dere ut i de seine nattetimer. Rytmen er enkel, melodiene er sangbare, og låtene er tradisjonelle og sinnsvakt bra spelt. Liker du mer Sven Nyhus sin gammeldansstil, men bare uten bass og gitar, og med noen av Norges beste felespillere – ja, da er denne platen perfekt for deg.

Knut Heddis Minne (2003 Spelemannslaget Knut Heddis Minne)

Så kommer vi til min headbangingplate nr I. Dette er rock'n roll, hip-hop og rap på ekte folkemusikalsk vis. Denne gjengen hardingfelespellere møtes en gang i uken i ei gammel stue i Setesdal. Alle er blant landets fremste utøvere på instrumentet, og det gjør denne plata unik. Det er ikke gitt ut en god samspillplate på hardingfele før. Til nå har slikt vært forbeholdt vanlig fele, og mer eksperimentelle grupper. Men godt tradisjonelt hardingfelespell er jo rett og slett jævla bra.

Første kutt er en gangar som det lukter røyk og blinkende rødt lys av. Om denne plata skal komme til sin rett skal du sette opp bassen på forsterkeren din, åpne vinduene på vidt gap og la naboene få ta del i musikken. Om du ikke klarer å høre noe melodi her får du i alle fall rytme så det holder i massevis. Flere av numrene er også ganske rå, med flere studiolyder du vanligvis kutter ut. En som sier at ”no tek me'n” på bredt setesdalsmål, skraping av stol, og heftig latter. En rå og litt ubehandlet lyd som passer denne innspillingen som hånd i handske. Om dere bare skal kjøpe en hardingfeleplate i deres liv, kjøp denne ... her er det virkelig noe for enhver smak.